

Halil Fikret Kanad'ın Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye Yaklaşımı

Selçuk Uygun*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, millî bir devlet olarak inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde eğitime yüklenen en önemli rol, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda Türk milleti bilincini kazandırmak olmuştur. Bunun için eğitimin temel ilkesi millîlik olarak belirlenmiştir. Bu ilkeye uygun olarak da Türkiye'de "millî eğitim" kavramı, politikası ve pratiği resmîyet kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyet ideali ile birlikte millî eğitim ilkesinin teori ve pratiğini konu alan eserlerden biri, Dr. Halil Fikret Kanad'ın (1892-1974) *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı kitabıdır. Bu makalenin amacı, Kanad'ın bu eserini esas alarak onun milliyet ideali ve millî terbiye konusundaki yaklaşımını betimlemektir. Çünkü o, aynı zamanda resmi ideolojinin yılmaz savunucularından biridir. Kanad'a göre Cumhuriyetin kurucu kadrosunun öngördüğü Türk milletinin yetiştirilebilmesi için aile, okul, toplum ve devlet birlikteliğinde ve müşterek amaçlar doğrultusunda bilimsel ve pedagojik esaslara uygun planlı ve programlı bir millî eğitim sistemi takip edilmelidir. Bu ve benzeri sonuçlardan hareketle Kanad'ın kitabı, resmî ideolojinin propaganda programı gibidir. Bu yönüyle de Kanad'ın millî terbiye yaklaşımı, bir "toplum mühendisliği" anlayışı şeklindedir. Kanad'ın resmi ideoloji ile ilintili bu yaklaşımı, Cumhuriyet dönemi millî eğitim politika ve uygulamalarının anlaşılabilirliğine katkı sağlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Halil Fikret Kanad, Milliyet İdeali, Millî Eğitim.

Halil Fikret Kanad's Approach of "Ideal of Nationality and Total National Education"

Abstract

The Republic of Turkey has been built as a nationalist country. The most important role attributed to education in this construction process was to raise the consciousness of the Turkish nation in line with Atatürk's principles and reforms. For this reason, the basic principle of education has been determined as nationality. In accordance with this principle, the concept, policy and practice of "national education" became official in Turkey. One of the works on the theory and practice of the national education principle along with the ideal of nationality in the first years of the Republic is Halil Fikret Kanad's (1892-1974) book titled *Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye*. The purpose of this article on this work is to describe Kanad's approach to the ideal of nationality and national education. Because he is also one of the staunch defenders of the official ideology. According to Kanad, in order to raise the Turkish nation envisaged by the founding cadre of the Republic, a planned and programmed national education system in accordance with scientific and pedagogical principles should be followed in cooperation with the family, school, society and state and in line with common purposes. From this and similar results, Kanad's book is like the propaganda program of the official ideology. Kanad's national education approach is in the form of of "social engineering". This approach related to the official ideology, contributes to the understanding of the national education policies and practices of the Republican period.

Keywords: Halil Fikret Kanad, Ideal of Nationality, National Education.

*Prof. Dr. | Süleyman Demirel Üni., Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
selcukuygun@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6808-2829 | DOI: 10.36484/liberal.1121692
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss. 85-107.
Gönderim Tarihi: 26 Mayıs 2022 | Kabul Tarihi: 8 Aralık 2022

Giriş

Milliyetçilik, 1789 Fransız İhtilalinden sonra gelişen ve modern devlet anlayışı ile tarih sahnesine çıkan bir zihniyetin ürünüdür. Ancak bu zihniyetin bileşenleri her millet için aynı değildir. Ernest Renan'a (2016: 49-50) göre, milliyeti oluşturan bir toplumun ortak hissiyatıdır. Bu hissiyatı oluşturan şeylerden biri, ortak zengin hatıralar mirasına sahip olmak diğeri ise birlikte yaşama arzusudur. Ona göre insan ne ırkının, ne dilinin, ne de dinin, ne nehirlerin akışının ne sıradağlarının kölesidir. Sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğunun oluşturduğu ahlâkî bilinç bir milleti oluşturabilir. Ancak modern dönemde milletlerin doğuşuna bakıldığında onların her birinin var oluş nedenlerinin benzerliklerinin yanında birbirinden oldukça farklı olduğu görülür. Değişmeyen gerçeklik ise milliyetçiliktir. Başka bir ifade ile tek tür bir milliyetçilikten veya değişmeyen bir milliyetçilik tanımından da söz etmek pek mümkün değildir (Özkırımlı, 2016: 69).

Örneğin milliyetçilik, bazen bir milletin varlığını ve üstünlüğünü savunan siyasî ve kültürel ideolojiler olarak tanımlanabilirken, bazen de, bir millet olma şuuru ve ahlâkî bilince sahip olma çabası olarak görülebilmektedir. Burada önemli olan, milliyet idealini oluşturan değişkenlere yönelik bileşenlerin neler olduğu ve bu idealin nasıl tanımlandığı ve hayata geçirildiğidir.

Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluk mirası üzerine inşa edilen yeni bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, milletin dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî, içtimaî heyet olduğunu belirtmiştir. Halkıyla birlikte zorlu bir kurtuluş mücadelesi verip ardından yapmış olduğu inkılâplarla yeni bir ulus devletin inşasına girişen Atatürk, İtalya'nın birliğini sağlamada büyük rol oynayan Massimo d'Azeglio'nun "İtalya'yı kurduk; şimdi İtalyanları yaratmalıyız" sözüne benzer şekilde hareket etmiş, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Türk milletini yaratmayı amaçlamıştır (Uygun, 2018: 169). Türk milletinin oluşumunda ise, eğitim, okul ve öğretmenleri en önemli araçlar olarak görmüştür.

Atatürk'e göre eğitim, millî olmalıdır. Millî eğitim, öncelikle bir millet olmak için bir millî kültür davası olarak ele alınmıştır. Atatürk, millî eğitimin ne olduğunu daha Kurtuluş Savaşı yıllarında 15 Temmuz 1921'de Ankara'da topladığı I. Maarif Şurası'nda öğretmenlere şöyle tanımlamıştır (MESD I, 1946: 4): "Bir millî terbiye programından bahsederken, yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimize mütenasip bir kültür kastediyorum."

Eğitimde millî eğitim ideali, ilkesi veya ideolojisi, aslında İmparatorluğun son dönemi olarak bilinen II. Meşrutiyet yıllarında konuşulmaya başlanmış ve ulus devletin inşasıyla birlikte resmî bir eğitim politikasına dönüşmüştür. Bu politikayı kuramsal boyutta ilk olarak ele alan, yazılarıyla olgunlaştırıp felsefî temelini oluşturanlardan birisi ve Atatürk'ü de bu fikirleriyle etkileyen Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in eğitimden öncelikli beklentisi halka millet olma bilincinin kazandırılmasıdır. Millet olabilmek için de "millî terbiye" yolu izlenmelidir. Gökalp (1997: 36), "Sosyolojinin ilmî usulüyle, millî kültürümüzü keşfederek, dinde, ahlâkta, hukukta, lisanda, estetikte, iktisatta nasıl bir şahsiyete sahip olduğumuz anlaşıldıktan sonradır ki, kesin bir surette 'millî terbiye' devrine girebileceğiz" değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu devir, Cumhuriyet devridir. Çünkü Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitimde millîlik ilkesi, politikası veya ideolojisi benimsenmiştir. Ancak millî eğitimin tam ne olduğu veya nasıl icra edilmesi gerektiği noktasında siyasî ve toplumsal mutabakata dayalı bir uyumdan da söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Ziya Gökalp, bu kavramı kuramsal boyutta tanımlarken "millî terbiye" ve "asrî talim" ikilemi içinde veya "kültür" ve "medeniyet" sentezinde açıklama yoluna gitmiştir. Atatürk ve Gökalp'in dışında başka düşünürler ve eğitim politikacıları da millî eğitim konusunda farklı yaklaşımlar gösterebilmiştir (Uygun, 2018: 272-275).

İşte bu noktada yurt dışında ilk defa eğitim bilimleri alanında doktora düzeyinde eğitim görmüş, Cumhuriyetin başlarından itibaren Cumhuriyetin saygın eğitim kurumlarında uzun yıllar çalışmış, Cumhuriyetin özgün eğitim kurumları olarak bilinen Köy Enstitülerinin kuruluşuna fikri kaynaklık etmiş Halil Fikret Kanad'ın millî eğitim konusundaki görüşleri de önemlidir. Onun 1942'de yayınladığı *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabı, bu yönüyle en özgün eserdir. Kanad'ın, başta bu eseri olmak üzere diğer eserleri ve onunla ilgili yapılmış araştırmalardan hareketle "milliyet ideali ve topyekûn millî terbiye" yaklaşımı irdelemeye değerdir. Kanad'ın biyografisi, milliyet ideali, eğitim düşüncesi ve reform pedagojisi, eğitim bilimleri, okul reformu ve öğretmen eğitimindeki yeri ve benzeri konularda muhtelif çalışmalar yapılmıştır (Özdoğan & Schwenk & Uygun, 2002; Kavcar, 2002; Binbaşıoğlu, 2002; Karadeniz, 2011). Bu makalede ise, onun milliyet ideali ile topyekûn millî eğitim yaklaşımı arasındaki ilişki doğrudan kendi eserinin analizi ile betimlenmiştir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı eserini analiz ederek onun bu konulardaki yaklaşımını diğer çalışmaları ve ilgili kaynaklarla ilişkilendirerek betimlemektir. Bu genel amaca uygun olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Halil Fikret Kanad kimdir ve Türk eğitim sistemindeki yeri nedir?
2. Onun *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* eseri niçin önemlidir ve eserin temel özellikleri nelerdir?
3. Kanad'ın milliyet idealine ilişkin düşünceleri nelerdir?
4. Kanad'ın millî eğitim görüşü nedir ve 'topyekûn millî terbiye' kavramı ile nasıl bir millî eğitim yaklaşımı izlemiştir?

Yöntem

Bu araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2000: 140). Araştırmanın temel dokümanı, Kanad'ın (1942) *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı kitabıdır. Bu kitap, Kanad'ın diğer eserleri ve ilgili kaynaklar ile birlikte ele alınarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bulgular, araştırmanın alt problemlerine göre sıralanmış ve içeriğe ilişkin analizler kategori başlıkları altında betimlenmiştir.

Halil Fikret Kanad'ın Hayatı ve Türk Eğitim Sistemindeki Yeri

Çalışmanın esasını oluşturan Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* yaklaşımını ele almadan önce onun hayatı hakkında kısa bir bilgi vermek açıklayıcı olabilir.

Kanad, 5 Ocak 1892'de Makedonya'da, o zaman bir Türk ili olan Manastır'ın Serfice kasabasında doğmuştur. İlkokulu Serfice'de okuduktan sonra Manastır'da o zaman yeni açılan Sanayi Mektebine yazılmış, burada 4 yıl okuduktan sonra Manastır İdadisinden 1910 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Almanya'ya öğrenim için gönderilmiş ve 1910-1912 yılları arasında Almanya'da bir lisede dinleyici öğrenci olarak bulunmuş ve bu sürede Almanca öğrenmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında bir iki yıl eğitimi aksamış olsa da önce Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde, sonra Leipzig Üniversitesi'nde Pedagoji öğrenimi görmüştür (Gündüzalp, 1961: 338-340; Binbaşoğlu, 2000: 15-16).

Kanad, Pedagoji alanında Türkiye'de ilk doktoralı eğitimcidir. Doktorasını Almanya'da Leipzig Üniversitesinde 1917 yılında Prof. Dr. Eduard Spranger'in yönetiminde "Pestalozzis stellung zum öffentlichen schulwesen

(bis zum jahre 1809) - Pestalozzi'nin Devlet Okullarına Karşı Düşünceleri (1809'a kadar)" adlı tez ile tamamlamıştır. Tenorth'a (2002: 163-174) göre, Kanad'ın doktora unvanı aldığı Leipzig Üniversitesi ve burada onun ders aldığı Spranger gibi hocalar Avrupa'nın en iyileridir. Örneğin bunlardan biri Paul Barth, sosyolojiye ilgi duyan az sayıdaki bilim adamlarındandır; ayrıca o, İngiliz John Stuart Mill'den güçlü biçimde etkilenenlerdendir. Kanad'ın tez konusu yaptığı Pestalozzi ise, çağdaş eğitimin kurucularındandır. Kanad'ın analizleri ile Pestalozzi'nin kamu eğitimi ve millî eğitim düşüncesi, devlet okullarının fonksiyonları açısından daha da anlaşılır hale gelmiştir.

Kanad, Almanya'da eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye döndükten sonra Osmanlı Maarif Nezaretinde bir süre Alman uyruklu Dr. Schmidt'in yanında müşavir olarak çalışmış, ardından bu görevden ayrılarak İstanbul'da çeşitli kız liselerinde "malûmatı ahlakiye ve terbiye" derslerini okutmuş ve bu arada bazı dergilerde eğitim konusuyla ilgili makaleler yayınlamıştır. 1923 yılında Azerbaycan'da Bakü Üniversitesi Yüksek Pedagoji Enstitüsü'ne gitmiş ve orada "pedagoji" ve "pedagoji tarihi" doçenti olarak çalışmıştır. Azerbaycan'ın Sovyetler'in istilası üzerine tekrar ülkesine dönmüş ve 1926 yılında Konya'da yeni kurulmakta olan Orta Muallim Mektebinin "pedagoji" ve "pedagoji tarihi" öğretmenliğine atanmıştır (Binbaşoğlu, 2002: 35). Bu okulun 1927 yılında Ankara'ya taşınması ile görevine Ankara'da devam etmiştir.

Günümüzdeki Gazi Üniversitesi'nin temelini oluşturan ve uzun yıllar Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olarak bilinen kurumun en seçkin öğretmenlerinden biri olan Kanad, pedagoji kürsüsünde uzun yıllar, emekli olduğu 13 Temmuz 1956'ya kadar görev yapmıştır. Emeklilik sonrasında da eğitim alanında çalışmalarını sürdürmüştür. Onun ölüm tarihi 7 Ekim 1974'tür. Ankara'da metfundur.

Kanad, öğretmenliğinin yanı sıra bir eğitim bilimi uzmanı, akademisyen olarak kitap, makale türünden birçok yayın faaliyetinde bulunmuştur. O, millî eğitim şuralarına katılmış, öğretmen eğitimindeki otoritesi ve saygınlığı ile köy enstitüleri gibi bazı kurumların kuruluşuna kaynaklık etmiş ve 1936-1938 yılları arasında Talim Terbiye Kurulu üyesi olarak eğitim politikalarına yön vermiş bir Türk aydınıdır. Gündüzalp'e (1961: 339-340) göre o, makaleden çok kitap yazmayı tercih etmiş ve Alman anlayışına göre pedagoji ve pedagoji tarihini de Türkiye'de ilk tanıtan ve yayanlardan birisidir. Kanad'ın 1926'de Bakü'de yazdığı Pedagoji Tarihi ve 1937-1938'de iki cilt halinde bastırıldığı Pedagoji kitapları, bu dersin programdan kaldırıldığı 1953 yılına kadar öğretmen yetiştiren okullarda okutulmuştur. 1961 yılında bu dersin programa tekrar konması ile kaleme aldığı Kısaltılmış Pedagoji (1966) kitabı,

öğretmen okullarında okutulmaya devam etmiştir. Yine Eduard Burger'den onun çevirisini yaptığı İş Pedagojisi (1947) kitabı, köy enstitülerinde okutulmuştur. Kanad'ın bu vb. eserleri içerisinde en özgün olanı *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* (1942) kitabıdır. Bu kitabın millî eğitim politika ve uygulamalarında ve Cumhuriyet öğretmen profilinin oluşumunda etkili olduğu varsayımı oldukça güçlüdür.

Kişilik olarak Kanad, kanun ve disipline önem veren, çalışkan, kolay yazabilen, esprili, eğlenceli, çocuk ruhunu bilen ve onları seven, satranç oynamaktan hoşlanan, biraz otoriter, tatlı-sert ve açık sözlü bir kişiliğe sahiptir. Almanya'da öğrenciliği sırasında Alman eğitiminin gelişmesinde etkili olduğunu düşündüğü Sosyal Demokrat Öğretmenler Derneğinin ilk yabancı Türk üyesi olmuştur. Kalkınmaya önem veren Kanad, 1934 yılından itibaren Türk Kooperatifçilik Kurumunda yıllarca üye olarak bulunmuştur. Okullarda "Kooperatifçilik Kurulu"nun kurulması, onun Talim Terbiye Kurulunda bulunduğu bir zamana rastlamaktadır. (Kavcar, 2002; Özdoğan & Schwenk & Uygun, 2002).

Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye

Ulus devlet olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği milliyet siyaseti Türklük, eğitim hedefi ise millî eğitim idealidir. Kanad, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabında öncelikle milliyetin ne olduğunu resmi ideolojiye paralel bir biçimde açıklayarak bu ideolojinin gerçekleşmesi için eğitimin topyekûn millî amaçlara uygun olarak nasıl yapılması gerektiğini kapsamlı bir şekilde izaha çalışmıştır.

14x18 cm ebatlarında ve 232 sayfalık kitabında Kanad, düşüncelerini "nazarî" ve "amelî" boyutu şeklinde iki kısımda ele almıştır. Yazar, "içindekiler" sayfasına yer vermeden kendi "Önsöz" yazısı ile başlattığı kitabının ilk sayfasında "Millî Şef" olarak nitelendirdiği zaman Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün şu sözlerini paylaşmıştır:

"Bu millet, henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasî Türk milleti, harsî, fikrî ve içtimaî tam ve kâmil bir millet olabilir." "Yaşayacaksak yekpare bir millet olarak yaşayacağız."

Kanad, İnönü'nün bu sözlerinden kendisi için vazife çıkararak bir Türk aydını olarak Atatürk devrinde gerçekleşen inkılâpları ilk adım olarak görmüştür. Bu inkılâpların bir millet şuuru içinde gerçekleşmesi için kendi görüş zaviyesinden, yani eğitimci yönüyle Türk milletinin hayat ve istikbalini

yakından ilgilendiren bir davaya katkı sağlamak için bu kitabı kaleme aldığını önsözünde belirtmiştir.

Kitabının “nazarî” kısmında Kanad, “topyekûn millî terbiye ve millî birlik”, “ideler ve idealler”, “din ideali”, “ahlâkın ideallerle münasebeti”, “milliyet ideali”, “Türklerde milliyetçilik” konu başlıklarına yer vermiştir. “Amelî Kısım” dediği ikinci bölümde ise, “yetişkinlere ve gençlere bir ideal nasıl aşılır?”, “komünistlerin telkin usulleri”, “Nasıyonel- Sosyalistlerin telkin usulleri”, “Türkiye’de milliyetçiliğin, halkçılığın ve ahlâkın bugünkü durumu”, “ailede millî ve içtimaî terbiye”, “okullarda millî terbiye ve köy enstitüleri” konu başlıklarına yer vermiştir. Ayrıca, daha önce yazıp *Kurun* gazetesinde yayınlamış olduğu “Yarının muallimi nasıl yetiştirilmeli” yazısı ile kendisinin de katıldığı 04.05.1937 tarihli “İlköğretmen Okulları Teşkilatı” başlıklı layihaya da (rapora) kitabında yer vermiştir. Bu raporun ardından “milli terbiyede öğretmenlerin ve müdürlerin rolleri”, “içtimaî muhitin genç neslin terbiyesi üzerine tesiri ve muhitin ıslahı çareleri”, “beden terbiyesi ve iş terbiyesi”, “halkevlerinin halkçılık ve millî terbiyedeki rolü” başlıklı yazılarına yer vermiştir. Kitabının sonunda “faydalandığım eserler” başlığında 21 kadar kaynak gösteren Kanad, kitabının son sayfasında (s.232) müellif olarak 10 kitabının adını ve satıldığı adresi vermiştir.

Milliyet İdealine Doğru

Kanad’a (1942:20) göre “ide” ile “ideal” arasında fark yok gibidir. “İde”, Alman idealist filozoflardan P. Natorp’un tanımıyla “henüz olmayan, fakat nasıl olması icap eden bir şeye” denir. “İdeal” ise, bir şeyin en mükemmel gayesi veya hali manasına gelir. İdeal, yüksek bir gaye etrafında fikir, his ve irade kuvvetlerinin muvazeneli ve derin bir tarzda insanın bütün ruhunu sarmasıyla teşekkül eder. Hayatta fertlerin kendi idealleri olduğu gibi toplumların da bazı prensiplere bağlı sosyal idealleri her devirde olmuştur. Modern dönemde ise Fichte’nin de işaret ettiği üzere en kıymetli cemiyet ideali, milliyet idealidir. Milliyet hisleri, bir toplumun birlikteliğini sağlayan en güçlü amildir.

Milliyet fikri, insan toplulukları arasında fertlerin muayyen bir zümreye mensup olmaları şuurudur, fertlerin millî benliklerini idrak etmesidir. Türkler, bazı arızalara rağmen, milliyet fikrinde her zaman canlılıklarını muhafaza etmişlerdir (Kanad, 1942: 34)

Kanad (1942: 18), Atatürk’ün, Türk milletinin yükselmesi ve kuvvetlenmesini, Cumhuriyet Halk Partisi programında Kemalizm adı altında toplanan altı prensibe bağladığını belirterek bunlardan en mühimlerinden birinin

milliyetçilik prensibi olduğuna dikkat çekmiş ve eserinde bu prensibi “milliyet ideali” adı altında inceleyeceğini belirtmiştir. Buradan anlaşılan o ki; Kanad, devletin kurucu iradesinin belirlediği milliyetçilik ilkesinin bilimsel dayanağını ve bu ilkenin gerçekleşmesi için topyekûn bir eğitim hamlesinin nasıl olması gerektiğini kapsamlı bir şekilde açıklama yoluna gitmiştir. O, bu konudaki düşüncesini kuvvetlendirmek için öncelikle dinin, ahlâkın neden müşterek bir ideal olamayacağını ve Türklük temelinde neden bir milliyet idealinin olması gerektiğini ayrı ayrı ele almış ve değerlendirmiştir.

Din İdeali

Kanad’a (1942: 20-30 göre din, tarih boyunca insan topluluklarını birleştirmede ve onları kuvvetlendirmede büyük rol oynamıştır. Ancak insanlığın tekâmülü ve cemiyetlerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında artık din, bu işlevini yitirmiştir. Ona göre bu asırda dinin müşterek bir ideal olamayacağı açıkça görülmüştür. Onun Türklerde milliyet ve din idealine ilişkin mütalaa-sının özeti şöyledir:

Osmanlılarda İslâm dini Kanuni Süleyman devrine kadar müşterek bir idealdir. Din Türklerin manevi kaynağıdır. Bu kaynaktan fıskıran kuvvetler Türklüğü mütemadiyen yükseltmiştir. Türkler arasında Asya’da binlerce sene evvel milliyet ideali yerleşmiş olmasına rağmen Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte bu ideal yerini din idealine bırakmıştır, ancak Türkler bu süreçte İslâm dinini uzun asırlar tehlikelerden korumuş ve Hıristiyanlığa karşı müdafaa eden bir güç olmuştur. İstanbul’un zaptından ve Türklerin İstanbul’a yerleşmesinden sonra dine karşı bir kayıtsızlık başlamış ve Kanuni devrinden sonra din perdesi altında fenalıklar yapılmıştır. Türklerin Avrupa ile temasa geçmesi ile birlikte pozitif bilimlerin etkisi ile türlü felsefî telakkiler neticesinde dine karşı bir kayıtsızlık başlamıştır. Son olarak Umumi harp sırasında Türk milletinin Müslüman diğer unsurlardan ihanet görmesi neticesinde özünde hiçbir zaman Türklük benliğini kaybetmeyen Türkler, laiklik ilkesini kabul ederek daha geçerli milliyet idealine yönelmek kuvvetini göstermiştir.

Kanad, dinin milliyet idealine ahlâk bakımından güç katabileceği, ancak salt bu idealin devrini tamamladığı görüşündedir. O, milliyet idealini savunurken, bir gün insanlık ülküsüne de ulaşılabileceğini, ancak bunun yolunun da milliyet idealinden geçeceğini savunur. “Bir gün hakiki insanlık güneşi belki ufuktan doğacaktır. Fakat bunun birinci şartı dünyadaki her milletin şartsız ve kayıtsız müstakil olmasıdır.” (Kanad, 1942: 103).

Salt Ahlâk İdeal Olabilir mi?

Kanad'a göre (1942:31-33) göre, ahlâkın bir milletin hayatında müşterek bir ideal, müşterek bir kuvvet kaynağı olacağına inanmak güçtür. Zira ahlâk bir neticedir, gıdasını ve kuvvetini sevilen ve takdis edilen başka bir kaynaktan almaya mecburdur. Din, ahlâkî hareketler için devamlı bir kuvvet ve ilham kaynağı olmuştur. Ancak zamanla din telakkilerinin gevşemesiyle bu durum değişmiş ve son olarak pekâla milliyet ideali, ahlâk için de feyizli bir kaynak olabilir.

Kanad, Türk milliyetçiliğinin ilmî otoritesi olarak gördüğü Ziya Gökalp'e atıf yaparak asıl mühim olan noktanın ahlâk ve karaktere, milliyet idealinin gıda vermesidir. Saf ve temiz milliyetçilik, halkçılığın, iyiliğin ve kuvvetli iradenin tükenmez bir kaynağıdır. Ona göre, milletleri mesut eden başlıca kuvvet ahlâktır. Onun için "çocuklarımızın karakterli ve ahlâklı yetişmeleri, onların bilgili olarak yetişmeleri kadar ve hatta ondan daha önemlidir." (Kanad, 1942: 118).

Eserinde Kanad, neden ahlâkın gerekli olduğu ve ahlâk değerlerinin nasıl olması gerektiğini uzun uzadıya anlatmıştır. Onun daha çok üzerinde durduğu konu inkılâpları ve devleti temsil makamında bulunan yetkililerin ve memurların ahlâk bakımından soysuzlaşmasıdır. O, zenginleşme ve güç sahibi olduktan sonra inkılâpçı da olsa insanların bazen soysuzlaşabileceğini, soysuzluğun çok tehlikeli ve bulaşıcı bir içtimai hastalık olduğunu belirtmiştir.

Kanad, soysuzlaşmanın ne şekilde görülebileceğini ilişkin maddeler halinde örnekler vermektan de geri durmamıştır. Örneğin ona göre, "ahlâkî ve içtimai meziyetlerle sadelik ve tevazu ile göze batmaktan ziyade gösterişler, süsle ve zenginlikle muhite tesir yapmaya çalışmak" bir soysuzlaşmadır (Kanad, 1942: 133). Ona göre soysuzlaşmayı engellemede aile, sosyal çevre, devlete düşen görevler vardır. Örneğin "devlet, elindeki tüm propaganda ve yayın vasıtaları ile memlekette görülen her türlü soysuzlaşma ile mücadele etmelidir..." (Kanad, 1942: 136).

Türklerde Milliyet İdeali

Kanad (1942:4 1), milliyet idealinin tekâmülüne dikkat çekerek milliyet hilerinin en iptidai topluluklardan en mükemmeline kadar milletlerin hayat prensibi ve bunun insanların tabii temayüllerine uygun olduğunu belirtmiştir. Ona göre tabii hukuka dayanan milliyetçiliğin en asil ve kuvvetli savunucusu Fichte'dir. Bu noktada Kanad'ın Fichte'nin milliyet idealini örnek gösterdiği görülmektedir. Kanad'a göre Fichte'nin Alman milletine aşladığı millî

ideal gibi bir milliyet ideali kazandırılmalıdır. Ona göre Türklerde çok eski zamanlardan beri mevcut olan milliyet fikri II. Meşrutiyet devrinden sonra gelişmelerin etkisi ile tekrar canlanmıştı.

Kanad'a (1942: 54-57) göre, Türk milliyetçiliği son tekâmül safhasını Atatürk'ün himmeti ile İstiklâl mücadelesinde Cumhuriyet devrinde yaşamıştır. İstiklal mücadelesinden sonra Cumhuriyet'in ilanı ile yepyeni ve müstakil bir Türk devleti kuran Atatürk, asıl vazifenin bundan sonra başladığına kani olarak yeni ve derin birçok inkılâplarla Türklere medeni milletler arasında layık olduğu mevki kazandırmış ve milliyet fikrini bütün ehemmiyetle ve genişliğiyle ortaya atmıştır. Bu saptamanın üzerine Kanad, başta Atatürk olmak üzere devrin Cumhurbaşkanı İnönü ve Başkan Saraçoğlu'nun milliyetçilik, Türklük, Türk milleti ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Örneğin, Millî Şef İsmet İnönü'nün hükümet reisi olan Şükrü Saraçoğlu'nun şu sözüne atıf yapmıştır (Kanad, 1942: 58): "Biz Türk'üz; Türkçüyüz; Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz."

Özetle Kanad, milliyet idealinin Türkçülük olduğu ve milliyet hissinin Türklerde çok eski zamanlardan beri süre geldiği, ancak din idealinin bu hissi zayıflatmasına rağmen tamamen yok edemediği, bu idealin tekrar canlanması için şartların yeniden oluştuğu, milliyet ideali ile devlet idealinin bir olduğu ve bunun eğitim yoluyla halka kazandırılması gerektiği düşüncesindedir. Cumhuriyet devrinde yapılan inkılâplar bunun için gerçekleştirilmiştir. Ona göre, Dil ve Tarih Kurumunun verimli faaliyetleri, terimlerin Türkçeleştirilmesi, Türk dilinin süratle yabancı unsurlardan temizlenmesi, Türk tarihi kaynaklarının durmadan araştırılması milliyet idealinin gerçekleşmesi içindir (Kanad, 1942: 58). Ona göre, Fichte'nin de belirttiği gibi, bir milletin iradesini birden bire yenileştirmek mümkün değildir. Zira bu, genç neslin terbiye edilmesi ve bütün gençlerin yeni bir ruhta yetiştirilmesi meselesidir (Kanad, 1942: 43). Bu ruhu gençlere aşılacak olan millî terbiyedir. Bu da, topyekûn millî terbiye ile mümkün olabilecektir.

Topyekûn Millî Terbiye

Kitabının "Ameli" olarak nitelendirdiği ikinci kısmında Kanad, yetişkinlere ve gençlere bir idealin nasıl aşılacağına ilişkin yol ve yöntemlere, ilkelere, bazı kurum ve kuruluşların amaç ve işlevlerine, dikkat edilmesi gereken kurallara yer vermiştir. Ona göre bir idealin benimsetilmesinde en etkin yol telkin ve taklittir. Telkin ve taklidin kavramsal analizini yapan yazara göre bu noktada uyulması gereken temel kaidelerden bazıları şöyledir (Kanad, 1942: 63-69):

1. Aşılması gereken bir ideal hakkında halka ve gençlere etraflı ve ikna edici malumat vererek telkin yapmaya çalışılmalıdır.
2. Gençler muhitlerinde ideale uygun hareketlerin bol bol yapıldığını görerek bunları taklide heves duymalıdır.
3. Gençlerin ideale uygun hareketlerde bulunmasına bol bol zemin ve imkân hazırlanmalıdır.
4. Yapılan bir inkılâbın temelleşmesini isteyen bir devlet, memleket içinde birbirine zıt ideallerin yaşamasına müsaade etmemelidir.
5. İnkılâp prensiplerini candan benimsemiş olan genç idealistlerin yetiştirilmesine kıymet verilmelidir.
6. Halkçı, ahlâklî ve çalışkan fırka müfettişleri yetiştirilmelidir. Bunların vazifesi, hüviyetlerini belli etmeden küçük büyük devlet memurlarının yanlışlarını merkeze iletmeleridir...

Kanad, milliyet ülküsü çerçevesinde Atatürk ilke ve inkılâplarının halka ve gençlere benimsetilmesini toplam 10 maddede kaideler şeklinde açıklamıştır. Bu kaidelerin uygulanmasında Türk vatanında yaşayan unsurların ve inkılâpların niteliği önemlidir. Ona göre İnkılâpların benimsetilmesinde aynı dil, aynı kültür, aynı âdet ve ananeler ve aynı ümit ve emellerle birleşmiş olan Türklük camiası için bir sorun olmayacaktır. Ancak Türk vatanında yaşayan yabancı unsurlar, azınlıklar, Türk olmayan Müslimlere yönelik izlenecek politika, yol ve yöntemler farklı olmalıdır. İnkılâplardan bazıları genel temâyüle uygun olmakla birlikte bazıları ise aksine yalnız milletin sınırlı bir zümresinin menfaatlerine uygun gelebilir. Bu takdirde de inkılâplar son derece kanlı ve yıkıcı olabilir; Rusya'da komünizm inkılâbı, Almanya'da nasyonalizm inkılâbı bu türdendir (Kanad, 1942: 68-69).

Onun "Kemalizm" olarak nitelediği inkılâplar, diğerlerinden farklı olmakla birlikte bir inkılâp olma özelliği yönünden ötekilere benzerdir. Rusya ve Almanya'da birkaç yıl içerisinde kurulan bu inkılâplar Kanad'ın merakını çekmiştir. Bu noktada Kanad şu soruyu kendisine yöneltmiştir: "acaba bu iki memlekette ne şekilde çalışılmış? İnkılâp prensipleri ve yeni idealler halka ve gençliğe telkin edilirken hangi psikolojik esaslardan istifade edilmiştir? Faydalı neticeler çıkarabileceğimizi düşünerek bunları anlamaya çalışalım." Kitabında Kanad, Sovyetlerde komünistlerin ve Almanya'da nasyonalistlerin telkin usullerini uzun uzadıya tasvir ederek Türk inkılâbı için yararlı olanları belirlemeye çalışmıştır (Kanad, 1942:70-93). Kanad, bu memleketlerde uygulanan inkılâp usullerine benzer bazı ilke, kural ve tedbirlerin Türk inkılâbının halka ve gençlere benimsetilmesinde etkili olacağı ve böylece yeni kurulan Türk devleti ve milletin ölmezliğe kavuşacağı kanaatine sahiptir.

Örneğin o, Rusya ve Almanya'da telkin usullerini incelerken oralarda uygulanan yöntemlerden birisini şöyle açıklar (Kanad, 1942: 87): "Rusya'da olduğu gibi, Almanya'da Gestapo adıyla gizli bir polis teşkilatı kurulmuştur. Yeni prensiplere muhalefette bulunanlar veya aleyhte propaganda yapanlar bu teşkilat vasıtasıyla meydana çıkarılarak cezalandırılmaktadır." Buna benzer tespitleri o Türk inkılâbı için de öngörmüştür. Aynı bunun gibi Kanad, öncelikle devlet memurlarının inkılâp prensipleri ve kanunlar çerçevesinde hareket edip etmemelerini kontrol için "gizli devlet gözcüleri" şeklinde bir yapılanmayı önermektedir. O, bu konudaki yaklaşımını şöyle izah etmiştir (Kanad, 1942: 112-113): "Köylerde, nahiyelerde, kasaba ve şehirlerde çalışan binlerce küçük ve büyük memur vazifelerini bugünkü icaplara göre yapıyorlar mı? Devletin ana prensiplerini ve halkçılık esaslarını iyice tatbik ediyorlar mı? Bunu bir taraftan devletin resmî teşkilatları ile kontrol etmek mümkün olduğu gibi diğer taraftan doğrudan doğruya fırkaya ve merkezde herhangi bir yere bağlı bulunan ve hiçbir icrai salâhiyeti olmayan gizli devlet gözcüleri ile anlamak mümkündür. Devlet gözcüleri, Türkiye'nin her yerini dolaşan ve her yerde halkla ve köylü ile dertleşerek her şeyi yerinde tespit etmeye çalışan ve gördüklerini merkeze bildiren bir kuvvettir."

Kanad, millet ve devleti bir tutarak, hatta tek parti ile devleti yöneten Cumhuriyet Halk Fırkasını aynı görerek topyekûn bir millî terbiye ile milliyet idealinin gerçekleştirilmesine inanmaktadır. O, kitabının bu kısmında açıkladığı ilkelerden başka, millet içinde birliğin sağlanabilmesi için "memleketi idare eden sınıfın, yerleşmesini arzu ettikleri muayyen bir ideali candan yapmaları, temsilcilerle ve yazı ile, sözle, radyo ve sinema gibi yayın vasıtalarıyla fırsat düştükçe sevdirmeye çalışmaları" gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ideale zıt ve yabancı fikirler ise, men edilmelidir. O, topyekûn millî terbiye kapsamında eğitimi aile, okul, toplum ve devlet birlikteliğinin bir ürünü olarak görüştür. Ona göre terbiye ile hiçbir ferdin eğitimine kayıtsız kalınmamalıdır. Kadın erkek, kör topal, kolsuz bacaksız, bedence ve ruhça zayıf olan herkes; gerek kendisi ve gerek mensup olduğu milleti için yararlı bir şekilde yetiştirilmeye çalışılmalıdır (Kanad, 1942: 9).

Kanad, milliyet ideali için topyekûn millî terbiyeyi zaruri görmekte birlikte bu terbiyenin amacına ulaşabilmesi için öncelikle Türkiye'de yaşayan insanların a) milliyetçilik b) halkçılık yönünden etnik, dini, ahlâki ve kültürel özelliklerine ilişkin bir sınıflamaya yönelik analiz yapmıştır.

Milliyet Görüşü

Kanad (94-104), Türk camiası içinde yaşayan insanları şöyle sınıflamıştır:

1. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkiye'ye gelip yerleşen ve Türk camiası içine karışan İslâmlar:
 - a) Çocuklarına Türk dilini öğreterek evlerinde ve kendi aralarında Türkçeden başka bir dille konuşmayanlar,
 - b) Kendi istekleri ile Türkiye'ye gelen, uzun müddet Türkiye'de yaşadıkları halde Türk olmadıklarını bilen, yabancı bir millete mensup olduklarını övünerek iddia eden ve her fırsatta evlerinde ve kendi muhitlerinde ana dilleri ile konuşanlar.
2. Bunların haricinde Türkiye'nin şark vilayetlerinde ve dağlık mıntıkalar-da aşiret halinde yaşayan bir diğer zümre daha vardır ki Müslümandırlar, dilleri iptidai ve melezdır. Bunların bir kısmı Türk ve bir kısmı da Kürt'tür.
3. Aslen Türk olan, fakat Türk camiasına daha ziyade ümmet şuuruyla Müslümanlık hisleriyle bağlı bulunanlar.
4. Türklüğünü idrak edenler ve aynı zamanda dinî itikatları da sağlam olanlar.
5. Türklüğünü idrak edenler ve fakat dilde ve tarihte Osmanlılık ruhunu bir türlü terk edemeyenler.
6. Meşrutiyetten bugüne kadar sayıca gittikçe çoğalan milliyetçiler ve Türkçüler:
 - a) Türkçülüğü, Türkiye'nin coğrafi hudutları içine sıkıştıran milliyetçiler.
 - b) Türkiye'nin yakın hudutlarında toplu bir halde yaşayan Türklerle ilgili bulunan Türkçüler.
 - c) Yakın ve uzak Türklerle ilgili bulunan Turancılar.

Kanad'a (1942: 104) göre, bu tasnifte Türk milletini yaşatacak ve ayakta tutacak başlıca enerji kaynağı ve Türkiye'nin hakiki ve öz evlatları Altıncı Sınıflamadakilerdir. O, bu tasnifini bir taraftan her bir sınıf için değerlendirmelerde bulunurken bir yandan da bunlara karşı nasıl davranılması ve ne tür bir eğitim yolu izlenmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Onun bu konudaki bazı değerlendirmeleri ve önerileri şöyledir:

“Bizim vazifemiz, Türk camiası içinde hâlâ klan ve aşiret hayatı yaşayan bu insanları makul tedbirlerle kültür dairemizin içine almaktır. Bu meselede süratle hareket etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü büyük ve yabancı devletler, sırf kendi siyasetleri ve menfaatleri icabı olarak türlü türlü usullerle Kürtleri ve Dağ Türklerini kendilerine alet olarak kullanırlar...” (Kanad, 1942: 99).

“Türklüğü ile övünen ve aynı zamanda dini itikatları sağlam olanlara gelince Türk milletinin bu unsurlardan hiçbir zaman zarar görmeyeceğini, bilakis her vakit faydalanacağını hatırlatmak lazımdır. Din, millî karakter taşıyan

milletlerde birçok vatandaşlar için ikinci bir ahlâk kaynağı olabilir.” (Kanad, 1942: 103).

“Gençlere sistemli ve sürekli çalışmalarla millî ruhu aşılarken onların terbiyelerine, bilgi ve maharet kazanmalarına da itina gösterilecek olursa çok kıymetli ve fedakâr bir nesil meydana getirilmiş olur.” (Kanad, 1942: 104).

Halkçılık Görüşü

Milliyet idealini halkçılık ilkesi ile güçlendirmeye çalışan Kanad, “soy soplâ ve aile şeceresiyle övünmek Türklerin âdeti değildir” diyerek merkeze vatanseverliği, devleti, devlet nazarında kanun önünde tüm vatandaşların eşitliğini ileri sürmüş, özellikle köylülerden başlayarak halka nasıl davranılması ve ne tür eğitsel ilkelerin takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca o, toplumda var olan haksızlık, suiistimal, dilencilik, soysuzluk vb. hastalıklara işaret ederek bunlarla nasıl mücadele edileceğinin yolunu göstermiştir. Ona göre, “halkçılığın kökünü saf ve temiz milliyetçilikte aramak lazımdır. Çünkü milliyetçilik ve halkçılık, ikiz kardeş gibi birbirine bağlıdır. Halkçılık aynı zamanda demokratlık manasına gelmektedir.” O, millî birlik için halkçılığın gelişmeye yönelik ne tür tedbirlerin alınması gerektiğini maddeler halinde belirtmiştir. Bunlardan bir kaçışöyledir:

“Memleketin dört köşesine yayılmış bulunan devlet memurlarının son derece âdil, ahlâklı ve halkçı olmasına hususi önem verilmelidir.” (Kanad, 1942: 112).

“Belediyeler fakir halkın yaşadığı muhitlerde okuma odaları açmalı, radyo dinlemeye müsait yerler hazırlamalı, ..., sinemalar açmalı, ...” (Kanad, 1942: 113).

Ailede Millî Terbiye

Kanad'ın topyekûn millî terbiye'de aile, okul, muhit, devlet olarak önemsemediği kurumlardan birisi ve en evveli de ailedir. Ona göre, içtimai ve millî terbiyenin okul hayatı ile başladığı düşünülmemelidir. Bu meselede öncelikle aileye düşen vazifeler vardır. Diğer türlü istenilen vasıflarda okulun işi zordur. Onun bu konuda ileri sürdüğü temel ilkeler özetle şöyledir (Kanad, 1942: 138-144):

1. Türklerin müşterek dili (Türkçe), ailede öğretilir.
2. Çocuklara önce ana dilini öğretmeden yabancı dil öğretilmesi hatalı olur.
3. Çocuklara ilk vatan sevgisini aşılâyan yuva ailedir.

4. Müşterek mazide, tarih derslerine okulda yer verilse de, ailenin yapacağı tesir ve telkinler daha kıymetlidir.
5. Müşterek hayat ve nihayet müşterek istikbal için milleti büyük bir aile gibi görmek gerekir. Milletçe dayanışma için millî hayatta da işbirliği, işbölümü ve tesanüd ve yardımın büyük kıymeti vardır.

Kanad'a (1942: 143) göre, millet ideali için içtimai meseleleri yaptırmak ve yaşatmak hususunda ailenin birçok vazifeleri olduğu unutulmamalıdır. Örneğin bir çocuğun büyük annesinin elindeki bir paketi taşıması aile içi bağı kuvvetlendireceği gibi millet ailesinin de bağlarını kuvvetlendirecektir.

Okullarda Millî Terbiye

Kanad'a (1942:145) göre millî ve ahlâkî terbiyenin temeli aile de kurulmakla beraber, eksik kalan yönlerinin okulda tamamlanması mecburidir. Çünkü okulda gerek bilgi ve gerekse terbiye sistemlidir ve bir plana tabidir. Okulda şu veya bu şahsın fikrine ve telakkisine göre hareket edilmez. Burada devletin ve toplumun menfaatleri vaziyete hakimdir ve terbiye işleri buna göre ayarlanmalıdır.

Kanad (1942: 145-147), okul eğitiminin aile eğitiminden farkını yedi maddede izah ettikten sonra Millî Şef olarak nitelediği zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, yine Atatürk'ün adını anmadan onu doğrudan "Millî Şef" olarak niteleyip sözlerine atıf yaparak millî terbiyenin mahiyeti, önemi ve amacına vurgu yapmış, okullarda izlenmesi gereken eğitim politikasını açıklamıştır. Ona göre okullar, millî terbiyenin planlı, programlı olarak öğretildiği en önemli ve etkili kurumdur. Kanad'ın "Millî Şef" olarak nitelediği her iki devlet adamının sözlerinden anladığı ve savunduğu millî terbiye ile ilgili açıklamaları şöyle özetlenebilir (148-151):

- Millî terbiye, dinî ve beynelmilel olmayan terbiyedir. Dinî ve beynelmilel terbiye, millî terbiyenin hizmetinde olduğu sürece kıymetlidir.
- Millî terbiye, siyasî olarak teşekkül eden Türk milletini kültür, fikir ve içtimai yönden tam ve olgun bir Türk milleti haline getiren terbiyedir.
- Millî terbiye, tahsilin hududu ne olursa olsun Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmektir.

Kanad (1942: 151), Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra okul programlarının millî terbiye yönünde bir istikamet aldığı görüşündedir. Ona göre artık okullarda her derse, millî gayeleri gerçekleştirecek bir vasita olarak bakılmalıdır. Bunun için de öncelik verilmesi gereken ilkokullardır ve

özellikle köylerin okullaştırılması ve millî ideallere uygun yeni tipte öğretmen yetiştirilmesi gerekmektedir. O, bu konuda yeni tipte öğretmenlerin nasıl olması ve yetiştirilmesi gerektiği konusunda 1935 yılında Kurun Gazetesinde yayınladığı “Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmeli” başlıklı yazı dizisini kitabına almış ve 17 Nisan 1940’ta açılan köy enstitülerine millî terbiye konusunda ayrı bir önem vermiştir. 1937’de Köy enstitülerinin ilk kuruluşunda kendi görüşlerinden de istifade edilerek köy enstitülerinin açıldığını ancak süreç içerisinde bu müesseselerin ruh ve mahiyetinin her tarafta iyice kavranmadığından da söz ederek 14.05.1937’de “İlk Öğretmen Okulları Teşkilatı” başlıklı raporu, köy enstitülerinin kuruluşunu icap ettiren sebeplerin ana hatlarını tekrar hatırlatma lüzumu duymuştur.

Kanad, köy enstitülerinden üretim amacını eleştirmiş ve enstitülerde uygulanması hedeflenen “iş eğitimi” ilkesinin yanlış anlaşıldığını belirterek bu konudaki düşüncelerini bu kitapta da açıklama yoluna gitmiştir (Kanad, 1942: 183):

“Biz köy kalkınmasını ve köylü çocukların terbiyesini köylülerin maddi bakımdan, zengin ve müreffeh olmaları bakımından değil, birinci derecede ruh bakımından, millî ve içtimai kıymetlere ve kültür kıymetlerine önem verilmesi bakımında kalkınmasını istemeliyiz. Biz her şeyden önce derli toplu ve özlü bir Türk milleti, objektif kıymetleri benimsemiş idealli bir Türk camiası yaratmak zorundayız.”

Orta ve yükseköğretim için de Kanad, gençlerin buralarda da millî ruhla yetiştirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Zira bu okullardan mezun olanlar, milletin seçkin tabakasını teşkil edecekler ve devlet idaresinde türlü türlü görev alacak olanlardır. Eğer bu gençler, millet sevgisinden ve milliyet ülküsünden kuvvet alarak sağlamlaştıracak olurlarsa o zaman Türk inkılabının içtimai ve idari cephesi tamamlanmış olacaktır. Onun için tüm okullarda terbiyesi kuvvetli bir Türk nesli yetiştirebilmek için niteliğe daha çok önem vermelidir (Kanad, 1942: 193).

Kanad, 1 Şubat 1936’da *Fikirler Dergisi*’nde yayınladığı “Kalkınma Eğitimi” başlıklı makalesinde gerçek kalkınmanın millî terbiye ile olacağına dikkat çekmiştir. Ona göre Türk’e tekrar millî gururunu kazandıracak, genç nesli basitliklerden kurtaracak, onda bir iç temizliği yaratacak en doğru ve doğal eğitim, millî terbiyedir. Kendisi, millî terbiye verilirken dikkat edilmesi gereken hususları maddeler belirtmiştir. İlk husus şudur: Millî terbiyede genç nesle kuru bilgiler yerine, yaşamla doğrudan ilgisi olan bilgiler verilmelidir.

O, millî şuur ve millî terbiye bakımından yabancı okulların faydalı olmadığını, geçmişteki olumsuz etkilerini hatırlatarak iyice sayıları azalan bu türden okulların Türkiye’de yaşamasına müsaade edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Kanad, 1942: 194).

Millî Terbiyede Öğretmenin Rolü

Kanad'ın milliyet ideali için zaruri gördüğü topyekûn millî terbiyede en çok üzerinde durduğu konu, öğretmenin rolüdür. O, “Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmelidir?” sorusuna cevap ararken ve köy enstitülerinin amaç ve işleyişinden söz ederken hep bu konuya vurgu yapmıştır. Ayrıca o, kitabında bir alt başlık açarak öğretmenlerin ve müdürlerin rollerinden söz etmiştir. Bu konuda değerlendirmelerde bulunurken yabancı memleketlerdeki öğretmenlerin oynadığı olumlu ve olumsuz rollerden söz ederek genç neslin millî ve ahlâkî terbiyesinde öğretmenlerin ne kadar önemli bir misyona sahip olduğunu izaha çalışmıştır. Kanad'a (1942: 197) göre, kurulacak millî binada öğretmenler, daima binanın iç sütunları vazifesini görürler. Onun için öğretmenler terbiyede fikir ve hareket birliği içinde en iyi tatbikatçılar olmak durumundadır. Onun bir öğretilerde bulunmasını istediği dokuz özelliğten bir kaçışöyledir (Kanad, 1942: 199-204):

- Öğretmenler pürüzsüz milliyetçi ve halkçı olmalıdır,
- Öğretmen karakterli ve temiz bir insan olmalıdır,
- Öğretilerde vazife ve mesuliyet şuurunu kuvvetli olmalıdır...

Bir başka yazısında Kanad (1936) öğretmenlerin, Türk neslini tekrar canlandırarak olan, onu kültür ve uygarlık alanında tekrar eski üstün düzeyine ulaştıracak olan meslek mensupları olduğunu belirtmiştir. Özellikle köylerde öğretmenlerin vazifeleri ona göre daha ağırdır. Onun için o, köye uygun öğretmenlerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur (Kanad, 1938: 629-631). Onun Mart 1935 yılında Kurun gazetesinde yayınladığı ve bu kitabına da aldığı “Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli” yazı dizisi önemlidir. Bu yazılarında o, köy enstitülerinin kuruluşuna fikri kaynaklık ettiği düşüncesindedir. Aynı zamanda Kanad, “inkılâp yapmaktan ziyade yapılan inkılâbı yaymak, sevdirmek ve kökleştirmek çok daha zordur” diyerek özellikle inkılâpların nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylerde benimsetilmesi için köyü tanıyan, ona yabancılık çekmeyen ayrı köy öğretmenleri yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kanad'a göre Türk kültürü için kök, şehirlerde değil köylerde. Onun için köye uygun öğretmen yetiştirmek daha mühim bir meseledir. Çünkü köylerde terakki şuurunu daha iyi uyandıracak biricik unsur köy muallimidir. Köy muallimi yapıcılıktan sağlığa, her konuda köyün işine yarayacak iş bilen ve köylüye rehberlik eden bir insan olmalıdır. Ona göre işten kaçan, köyü köylüyü sevmeyenlerin inkılâp prensiplerini Türkiye'ye yaymasına imkân yoktur. Bu doğrultuda eski öğretmen yetiştiren kurumlar ıslah edilirken yeni

öğretmen yetiştiren okullar da açılmalıdır. Yeni muallim mektepleri, şehirlerden uzak yerlerde tabiatın kucağında açılmalıdır. Bu mekteplerin ziraata elverişli geniş arazileri olmalıdır... Köy enstitülerine giden yolda bu vb. özellikleri sıralayan Kanad, köy mualliminin köye ve köylüye derin ve samimi bir sevgi ile bağlanan temiz milliyetçi, demokrat ruhlu ve idealist olması gerektiğini belirtmiştir. Onun köy mualliminde olması gerektiğine işaret ettiği bir başka özellik ise şöyledir (Kanad, 1942: 160-161):

“Muallim, elişlerinin her nevinde çok becerikli ve hayatta çok pratik bir insan olmalıdır. Muallim, nazari ve ameli ziraattan anlamalı, marangozluk, demircilik, tenekeçilik ve duvarcılık gibi zanaatlardan bir parça maharet sahibi olmalıdır. Becerikli ve pratik bir muallim, köylünün birçok ameli ihtiyaçlarına yol gösterebilir.”

Millî terbiyede nitelikli bir eğitim öğretim için okul idaresi ve müdürleri de önemseyen Kanad (1942: 206), mali işlerin bir başka yetkiliye bırakılarak okul müdürlerinin sadece eğitim öğretimle meşgul olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Muhitin Islahı, Beden ve İş Terbiyesi ve Halk Evlerinin İçtimai ve Millî Terbiyedeki Rolü

Kanad, sosyal çevrenin gençlerin terbiyesi üzerinde etkili olduğunu ileri sürerek olumsuz etkenlerin azaltılıp olumlu etkenlerin düzenlenmesi ve artırılması konusunda aileye, devlete, sosyal kurum ve kuruluşlara iş düştüğü kanaatinde. Sosyal çevrenin organizasyonuna ilişkin onun bazı düşünceleri maddeler halinde şöyledir (Kanad, 1942: 209):

- Okuma odaları ve şehir kütüphaneleri kurulmalıdır,
- Halkevleri daha ziyade halkın dolaştığı ve gezdiği muhitlerde açılmalı, kültür sinemaları ile, halk temsilleri ile, lisan kursları ile, ... ile halk arasında sempati ve cazibe uyandırmaya çalışmalıdır,
- Gençlere her türlü kulüplere girmelerine imkân hazırlanmalıdır...

Kanad, beden ve iş terbiyesi konusunda kanunla getirilecek mükellefiyet kanunlarını azami ölçüde önemsemektedir. Bu tür kanunların uygulanmasında gevşeklik gösterilmemeli, kanun hükümlerine uymayanlar cezalandırılmadır görüşündedir. O, Almanya'dakine benzer bir iş mükellefiyeti kanunundan yanadır. Okulun haricinde yaşayan her Türk vatandaşının tıpkı askerlik mükellefiyeti gibi, bataklıkların kurutulması, kanalların açılması, yolların yapılması, ... gibi, umumî menfaate uygun düşen sahalarda iş görmeye mecbur tutulması millî ve ahlâkî terbiye, millî birlik, fertleri sınıf farksızlığına götüren içtimai kaynaşma, yardımlaşma, bir kelime ile nitelikli vatandaş yetiştirme bakımından son derece lüzumludur (Kanad, 1942:222). Ona göre,1940 yılında çıkan

Beden Terbiyesi Mükellefiyeti Kanunu ile beden kültürü, Türkiye'de son derece önemli ve kapsamlı bir dava halini almıştır (Kanad, 1942: 220). O, kahve köşelerinde miskin, hareketsiz, işsiz kimselerin vakit geçirmesini istemez. Ona göre tüm vatandaşların işi olmalıdır. Gerek okulda gerek iş yaşamında işin terbiyevi bir yönü vardır. O, buna iş terbiyesi demiştir. İş terbiyesi, bir taraftan beden terbiyesini tamamlaması, diğer taraftan da Türkiye'nin iktisadi ve ahlâkî kalkınmasına yardımı dokunması ve nihayet savunma kudretini çoğaltması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır (Kanad, 1942: 222).

Kanad, kitabının son yazısında halkevlerinin halkçılık ve millî terbiyedeki rolüne de ayrı bir başlık açmıştır. Cumhuriyet devrinde kurulan en sağlam ve en faydalı gördüğü halkevleri, dilde, tarihte, güzel sanatlarda, temsillerde, müze ve sergi işlerinde millî kıymetleri her şeyin üstünde tutmak, bu kıymetleri yazı ve sözle memleketin dört bucağına yaymakla genç neslin millî terbiyesi bakımından büyük kazanç sağlayacaktır (Kanad, 1942: 226).

Bundan başka o, halkevlerinin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak millî terbiyeye olan hizmet ve faydalarına ilişkin kazançlarını maddeler halinde izah etmiştir. Onun öne sürdüğü maddelerden bazıları özetle şöyledir (Kanad, 1942: 227-230):

- Halkevlerine bağlı olmakla gençler, sokaklarda ve kahvelerde başıboş ve serseri dolaşmaktan kurtulurlar. Başıbozukluk ruhu engellenmiş olur,
- Halkevleri çatısı altında derin samimiyet ve arkadaşlık hissi hakim olur...

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı eseri başta olmak üzere diğer çalışmaları ve ilgili kaynaklar değerlendirildiğinde çıkan sonuçlar şöyledir:

Halil Fikret Kanad, Almanya'da Leipzig Üniversitesinde modern eğitim biliminin gelişmesinde öncü eğitimcilerden olan Pestalozzi üzerine tez yapan ilk doktoralı Türk eğitimcilerimizdendir. O, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosu Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün milliyet ideali ve eğitim politikalarını benimsemiş kendi pedagojik birikimini hem teorik hem de pratik alanda Türk eğitim sistemine yansıtmaya çalışmış bir pedagoğdur.

Onun *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* eseri en özgün eseridir. Bu eserinde o, resmî ideolojinin veya rejimin milliyetçilik ilkesi ve millî eğitim düşüncesinin bilimsel ve pedagojik esaslarını oluşturmaya çalışmıştır. İki bölümden oluşan eserinde o, "nazari kısım" olarak adlandırdığı ilk bölümde

“topyekûn millî terbiye ve millî birlik” problemini ortaya atmış, ideal ve ideal kaynakları ile ilgili tartışmalara tarihten ve bilimsel kaynaklara atıf yaparak Türklerde milliyet idealinin neden zaruri olduğuna açıklık kazandırmaya çalışmıştır. “Amelî kısım” olarak adlandırdığı, ikinci bölümde ise bir idealin nasıl aşılması gerektiğine ilişkin pedagojik esaslara bilimsel dayanaklar oluşturarak dünyada inkılâplar konusunda başarılı olduğunu düşündüğü Sovyetlerin komünist ve Almanların nasyonal sosyalist inkılâplarının telkin yöntemlerine değinmiştir. Bunlardan istifade edilmesi gereken noktaları araştırmış ve Türk inkılâbının kökleşmesi ve yaygınlaşması için topyekûn millî terbiye olarak neler yapılması gerektiğini ilkeler şeklinde açıklama yoluna girmiştir. Bu yönüyle eser, resmi ideolojinin bir propaganda programı kitabı olarak değerlendirilebilir.

Kanad’ın milliyet ideali, halkçılık ilkesinden güç alan Türkçülüktür. Milleti birliğini sağlayacak ve devletin düzenini, güç ve idaresini ayakta tutacak olan milliyet hissidir. Türklerde bu his, eski zamanlardan beri vardır. Din, bu hissi biraz zayıflatsa da tamamen yok edememiştir. Türklerde II. Meşrutiyet döneminde uyanışa geçen milliyet hissi, Cumhuriyet’in başlarında gerçekleştirilen inkılâplarla kesinlik kazanmış ve hissin tüm kesimlerce kabulü, Türk milleti ve devleti için elzem hale gelmiştir. Bunun için de topyekûn terbiye programı takip edilmelidir. Kanad’ın milliyet ideali, bir ulus devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kurucu iradesini temel alan ve Kemalizm adı altında Atatürk ilke ve inkılâplarını geniş kitlelere telkin ederek Türk milletinin birlikteliğini ve devletin güçlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç için o, topyekûn bir terbiye gerektiğini belirtmiştir.

Kanad’ın millî eğitim idealinde, aslen Türk olsun ya da olmasın Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm halkın kendini Türk milletinden hissedecek bir kıvama eğitim yoluyla getirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için izlenmesi gereken politikalar, stratejiler, yol ve yöntemler, ilkeler, kurum ve kuruluşların işleyiş ve işlevleri önemlidir. Öncelikle yetişkin ve gençlere, Cumhuriyet inkılâplarının rehberliğinde dil, tarih, kültür ve müşterek kader ve ülkü birliği içinde aile, okul, toplum ve devlet kurumlarının birlikteliğinde kanun ve pedagojik esaslar dahilinde topyekûn bir terbiye olmalıdır. Aslında o, topyekûn terbiye derken Cumhuriyet rejiminin öngördüğü terbiyeyi amaçlamıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için devletin, yalnız bu amaç için tasarladığı köy enstitüleri gibi her düzeydeki okullarının yanında, halkevleri gibi tek parti iktidarının veya devletin kurum ve kuruluşları ile birlikte ailenin de desteği alınmalıdır. Milliyet idealine destek olduğu sürece laiklik ilkesi çerçevesinde din kurumunun da varlığından yararlanılmalıdır. O, milliyet ideali için zaruri gördüğü millî terbiyede bu düşünceleri ile milliyetçi bir eğitim anlayışına

sahiptir. Bu anlayışın gerçekleşmesinde ve inkılâpların kökleşmesinde ilk zamanlar otoriter, totaliter, fırka veya devlet kontrolüne dayalı yol ve yöntemlerin kullanılmasını demokratik ve çağdaş bir millet olma yolunda gerekli görmesi, onun bir çelişkisi olarak da değerlendirilebilir.

Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabının bu analiz sonuçları ilgili literatür ile ilişkilendirildiğinde benzer değerlendirmeler söz konusudur. Örneğin Kanad'ın millî eğitim ideali yaklaşımı bizim bir başka çalışmamızla da örtüşmektedir. Bu yaklaşım, milliyetçi yaklaşımdır. Milliyetçilik yaklaşımında, millet ve milliyetçilikle ilintili bir durum söz konusudur. Bu yaklaşımda ulus inşa sürecinin gereği olarak tek tipleştirme veya benzeştirme şeklinde yönelimler söz konusudur (Uygun, 2018: 272). Kanad da, Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm halkın Türk milleti içinde kaynaşmasını ve böylelikle millî bir birliktelik oluşturmasını arzu etmektedir. Kafadar'a (1997: 279-282) göre Kanad, Cumhuriyet'in milliyetçilik ilkesini çağdaş pedagoji ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca o, tüm fert ve toplum kesimlerinde ortak bir değer ve ruhun yaratılması için eğitim kurumunu bir araç olarak görmüştür.

Başgöz (1995: 219-221) Kanad'ın, "milliyet ülküsünü benimsemiş bir eğitimci olarak Türk İnkılâbın kökleşmesi için Rusya ve Almanya'daki inkılâp örneklerini inceleme lüzumu görmüştür" değerlendirmesinde bulunmuştur. Kanad'ı köy enstitüleri konusunda eleştiren Kirby (2000: 357-358) ise, onun bu kitabını Almanya'da egemen olan nasyonal sosyalistlerin görüşlerini, Türkiye'nin eğitim konularına Kemalist görüşün eşiymiş gibi uyarlaması olarak görmüştür. Kirby'e göre iki inkılâbın da dıştan "ulusçu" ve "devletçi" görünüşleri Kanad'ın işini kolaylaştırmıştır. Ancak Kirby'e göre Kemalizm, ulus ideali ve devletçi olmasına rağmen nasyonal sosyalistler gibi faşizan değildir. Bu yönüyle Kirby, Kanad'ı faşizan olmakla suçlamıştır. Benzer eleştiriye Tonguç da (2001) katılmıştır. Tonguç (2001: 176), Kirby'e atıf yaparak Kanad'ın nasyonal sosyalistlerin telkinlerini övmekle, öğretmen okullarında okuttuğu liberal, demokratik ve ilerici Alman eğitimci Kerschensteiner'in liberal ve demokratik görüşlerini onun bu kitapla anlamsızlaştırdığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Kanad'a (1947: 149-152) göre gerçek demokrasi, olgunlaşmış insanların omuzlarında yükselir. Ona göre hemen demokrat olunmaz. Küçüklükten itibaren, özgürlük havası içinde yaşanıp demokrasinin ruha sindirilmesi gerekir. Bunun için okullarda da demokrasi eğitimi kaçınılmazdır. Ancak bu eğitimin ilk şartı demokrasi havasını okullara sokmaktır.

Kanad'ın milliyet ideali ve topyekûn millî terbiye yaklaşımında daha çağdaş bir anlatımla "toplum mühendisliği" anlayışının da hâkim olduğu söylenebilir. Toplum mühendisliği, modernleşmeyle birlikte topluma ve toplumsal

değişime planlı ve projeli müdahale etmenin, kültür ve toplumu şekillendirmenin veya onu yeniden inşa etmenin bir yoludur. Cumhuriyet inkılâplarının ve ulus devletin kökleşmesinde ve hızlı modernleşme sürecinde Kanad gibi pedagoglar da milliyet ve millî eğitim sorunlarını tartışmaktan çok, mevcut sorunların bilimsel ve rasyonel yönden teknokrat bir yaklaşımla çözülebileceği kanaati ile hareket etmiştir. Çünkü sosyolog Göle'ye (2012: 10) göre teknokrat ideolojilerin özünde toplumsal mühendislik ütopyası, yani toplumsal sorunları tartışmaktan çok bilimsel ve rasyonel olarak çözülebileceği inancı yatmaktadır.

Demokratik bir kişiliğe sahip olmasına rağmen topyekûn millî terbiye konusunda rasyonel bir tavır takınan ve milliyet ideali için izlenmesi gereken süreç ve esasları emir kipinde ve maddeler halinde açıklayan Kanad, önce de dikkat çekildiği gibi bazen çelişkiye de düşebilmektedir. Ancak onun bu yaklaşımını zorlu mücadeleler sonucunda inşa edilen ulus devleti koruma ve yaşatma refleksi veya içinde yaşadığı siyasî koşullar içerisinde anlamak gerektiği lüzumu da unutulmamalıdır. O bu konuda yalnız da değildir. Örneğin Ali Haydar Taner'in (1926), önce Türkiye Muallimler Birliği için hazırlayıp okuduğu rapor ve ardından kitap olarak bastırıldığı *Millî Terbiye* başlıklı eserde de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu konularda dönemsel olarak izlenen politikalar ve yazılmış eserler üzerinden karşılaştırmalı yeni araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkılmazı ve Atatürk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (2002). Halil Fikret Kanad'ın Yaşamı, Eserleri ve Türk Eğitimine Hizmetleri, *Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri (Haz. Cavit Kavcar)*, Ankara: Şafak Matbaacılık, s.14-27.
- Gökalp, Z. (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (Haz. R. Kardeş)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göle, N. (2012). *Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüzalp, F. (1961). *Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu (Cilt IV)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kanad, H. F. (1936, 1 Şubat). "Kalkınma Terbiyesi", *Fikirler Dergisi*. s.4-5.
- Kanad, H. F. (1936, 1 Mart). "Köy Okulu ve Öğretmeni", *Varlık Dergisi*. s.629-631.
- Kanad, H. F. (1942). *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye*. Ankara: Çankaya Matbaası.
- Kanad, H. F. (1947). "Demokrasi Eğitimi", *Eğitim Öğretim Dergisi*. Sayı 3, s.149-152.
- Kanad, H. F. (1976). *İş Pedagojisi (çev. E. Burger'den)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

- Kanad, H.F. (1935, 24-25-26 Mart). "Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli?", *Kurun Gazetesi*.
- Kanad, H.F. (1948). *Pedagoji Tarihi (İki Cilt)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kanad, H.F. (1966). *Kısaltılmış Pedagoji*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Karadeniz, Ç. (2011). Halil Fikret Kanad'ın Düşüncesinde Milliyet İdeali. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavcar, C. (2002). *Halil Fikret Kanad Yaşamı ve Hizmetleri*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Kirby, F. (2000). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. Ankara: Güldiken Yayınları.
- MESD (1946). *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri I*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Özdoğan, B. & Schwenk, H. & Uygun, S. (2002). *Reform Pedagojisi, Eğitim Bilimleri, Okul Reformu, Öğretmen Eğitimi ve Dr. Halil Fikret Kanad*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Özkırmılı, U. (2016). *Milliyetçilik Kuramları "Eleştirel Bir Bakış"*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir (çev. G. Yavaş)*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Taner, A. H. (1926). *Millî Terbiye*. İstanbul: Millî Matbuat.
- Tenorth, H. E. (2002). "Erziehungswissenschaft in Leipzig – Disziplin zwischen Universität, Staat und Autonomer Profession", *Reform Pedagojisi, Eğitim Bilimleri, Okul Reformu, Öğretmen Eğitimi ve Dr. Halil Fikret Kanad (edit. B. Özdoğan ve Diğerleri)* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. s. 163-174.
- Tonguç, E. (2001). *Bir Eğitim Devrimcisi; İsmail Hakkı Tonguç*. Ankara: Güldiken Yayınları.
- Uygun, S. (2018). *Türkiye'de Eğitimde Millîlik Yönelim ve Yaklaşımları*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.